

Türk Destanlarının Kimliği

H.B. Paksoy, D. Phil.

[Brown Üniversitesinde, Rhode Island Türk-Amerikan Kültür Derneği ve Brown Üniversitesi Türk Öğrenci Birliği ortak 2006-2007 çalışma çizelgesi çerçevesinde gerçekleştirilen konuşmanın Türkçe özetidir.]

Corcok nedir? Ir, Jir? Kokco? Bu deyimlerin her biri, destan anlamında kullanılır, destan ♦ dan önce ve destan ile birlikte kullanılan deyimlerdir.

(Bkz, H.B. Paksoy, ALPAMYSH: Central Asian Identity under Russian Rule (Hartford: AACAR 1989) http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-1/)

Ad değistiren bir yaratıcılık, kimlik de değistirebilir mi? Kuskusuz. Kimlik değistirme, en azından, geçmiş ile olan sürekli bağların düzeninin kopmasına neden olur. Bu da, bir kişinin yağmur sonucu akan damdaki kiremitleri aktarır iken düşüp (basını vurup) belleğini unutması turunda bir aksaklık yaratır. Eger, belleğini yitiren kişinin yakın ailesi de yok ise, çevresindeki komşuları da damdan düşen kişiyi kollamazlar ise, var ♦ I, yog ♦ u yaban ellere kalacaktır; kendi de yok olacaktır.

Bir arabanın kimliği kayıtlara geçmiştir. Bu kimlik, sayısal olarak vergi ve diğer yasal veritabanlarına yapılmıştır. Her gün kullandığımız elmelerin her biri, sonsuzluga doğru, uzun kuyruklu tanımlar ile damgalanır. Böylece her bir elmenin kimliği belirlenir. Destanlar ise, kimliklerini iç bünyelerinde taşırlar.

Destanların gücü, etkiledikleri toplumların boyutları ile ölçülür. Örneğin, Batı Avrupada günümüzde de çok iyi bilinen destanlar vardır. Yakın yıllarda akin-akin ABD ye geçmekte olan bu Avrupa destanları, toplumların düşünce ve düşlerini etkilemektedir; hem de Toplumları oluşturan bireylerin coğunluğunun bilgisi dışında.

Bu Avrupa destanlarının bir bölümü Yirminci Yüzyılda yaratılmıştır. Hem de, ülke ve toplumların uluslararası düzeyde birbirleri ile yapmakta oldukları olum-kalim savaşının sonucu olarak. Geri kalanlar da Onsekizinci Yüzyılda yer alan Fransız Devrimi sonrası ve geliştirdiği ortam çerçevesinde, eski düşünceleri ve yargı değerlerini içerdikleri ileri sürülerek, Toplumlar içinde surume verilmişlerdir. Bu her iki tür ♦ un [(Richard Wagner (1813-1883) ♦ *Der Ring des Nibelungen* ♦ (1876); John Ronald Reuel Tolkien (1892-1973) *The Lord of the Rings* (1954-1955)] ♦ Yüzüklerin Efendisi ♦ vb karşılığı kimlikler altında bilindiği okurların gözünden kaçmamıştır.

Bu destanların ilk bakışta birdenbire göz e carpmayan özellikleri ise, Alman ve İngiliz toplumlarını canlandırmak, uluslarına olan bağlarını pekiştirmek, bir yön e doğru ugras vermelerini sağlamak üzere yaratılmış olmaları idi. Avrupali destanlar da kendilerini yaratan toplumları gibi olum-kalim yarışmasına girdiler. Destanların toplumların üzerindeki önemini iyi kavramış Avrupali toplum aydınları, birbirlerinin etkileri kırmak üzere yaratıldılar.

Bu her iki destan kümesinde pek çok olaganüstür olay konuşlanmıştır. Kahinler, uçan kişiler, büyücüler, canavarlar, su altı perileri yapıtların içinde kol gezer. Türk destanları ise çok daha

gercektir: Olculup-bicilebilecek olaylardan, kisilerden soz ederler, Yapma bir yonleri yoktur. Uzun kurtulus ugraslarini anlatirlar.

Turk destanlari genel olarak uc basamakli bir kimlik gosterirler:

Ana destan (Jir, Corcok) kurtulus ve bagimsizlik ugrasini anlatir. Toplumun boyunduruga almaya calisanlara karsi yapilan vurus kacinilmaz durumdur. Bir yagi gelip Toplum a satastiginde, bu kurtulus ve bagimsizlik ana destani Toplumun bur araya getirir, savunmanin cekirdegini olusturur. Toplumun gecmis kusaklarla olan baglantisini butunlestirir, surekliligini animsatar.

Baris icinde yasayan Toplum ise, bu kurtulus destani icindeki bas kiz ve bas oglanin birbirine olan sevgisini dile getiren bolumunu daha cok animsar, odak noktasini olarak alir. Dugunlerde soylenebilir, toplumsal ve bireysel duygularin topluca altini cizer.

Sonuncu basmak ise, bu sevgililerin basindan gecenlerin oyku (masal) olarak kis geceleri cocuklara anlatilmasidir.

Bu basamaklara ek olarak, Turk destanlarinin yaslari ve olgunluklari uzerinde de durmak gerekir. Gunumuzde, Turk destanlarinin yaslari bildigimizi soyleyemeyiz. Son Yuzyil icinde, bu konuda degisik gorusler ileri surulmus olup, belirli Turk destanlarinin bin ile bin sekizyuz yas arasinda olduklari uzerine varsayimlar yayinlanmistir.

Bu tur uzun bir surecten gecmis olan Turk destanlari, Turk toplumlarinin dalgalanmalari, gocleri nedenleri ile, diger toplumlarin destanlari ile de bilgi alis-verisinde bulunmuslardir. Ornegin, I, Corcok den destan adina gecis bu tur bir iliskiyi de gosteriyor olabilir. Bu da, bilinen bir destanin hangi yaziminin en dogru ya da ari, gercek oldugunun arastirilmesini gerektirir. Bu arastirma sonuclari, destan yaratıcı toplumlarin, destan sahibi toplumlarin geleceklerini buyuk olcude etkileyecektir.

Eger bir destan in icerigi sulandırılmış ise, Toplum u Toplum yapan, yasamasini ve gelismesini saglayan degerlerin de yozlasmasına neden olacaktir. Turkler dunyanin buyuk alanlarına butun gecmis boyunca dagılmış olduklarından, destanlarini da birlikte goturmuşlardır. Bu yolculuk eden destanlar Hinli, Fars destanlari ile de iliskiler icine girmis, daha yeni destanlarin, sevgi oykulerinin ortaya cikmasına da neden olmuşlardır.

Bu noktada iki konuya daha deginmek yerinde olur:

- a) Dogu Avrupadaki sozlu oykulerin kimlik ve nitelikleri
- b) Destan ile gazavatname, fetihname turleri arasindaki derin ayirimlar.

Fars destanlarini kaybolmaktan, yok olmaktan Fars sairi Firdewsi kurtarmistir. M.S. On uncu yuzyilda yasayan Firdewsi, otuz yil calisarak eski Fars destanlarini birlestirip **Sahname** yi ortaya cikarmistir. Bu is I de Turk Gazneli Devletinin sultani Mahmut (967-1030) icin gerceklestirmis, ve karsiliginda parasal destek almistir. Daha sonra Firdewsi Sahnameyi yazarak Farsçayi dirilttim diyerek hakli olarak boburlenmistir. Bu bakimdan da, sozlu olarak yasatilmakta olan destanlarin hangi yollarla kagida gecirilmiş olduklarini bilmek cok onemlidir. Ileride, bu kagida dokulmuş destanlar Toplum un mayasini olusturacak, gecmis ve gelecek ile olan iliskilerini duzenleyecektir.

a) Dogu Avrupada ses kaydi ile toplanan ve dondurulan, sonra kagida aktarilan bir dizi destan bulunduđu, iki dunya savasi arasinda bilim dunyasina duyurulmus idi. Bu destanlarin kaynak ve kimliklerini bulmak guc degildir. Serinkanlilik ile incelemeye alinacak olursa, Ondort ve Onbesinci yuzyillarda Dede Korkut ve tam anlami ile degisik edebiyat tur u olan Menkibeleri Dogu Avrupaya goturen Turklerin bu sozlu oykulerin olusmalarina verdikleri katkilari bulmak guc degildir.

b) Menkibeler, gazavatnameler ve fetihnamelerin Araplarca kullanilmaya baslamis olmalari, daha sonra Turkler de gorulmeye baslamis olduklarini kaydedelim. Bu tur, destanlardan cok daha degisiktir; evliyalari over, fethedilen yerlerle ilgi hakerati anlatir. Turk destanlari ile en buyuk ayricaliklari, Toplumun oz olarak toplum kalmasi icin gerekli maya yi icermemeleridir. Cogunlukla dini amac ile yazilmislardir.

Dolayisi ile Dogu Avrupa da bulunup kagida aktarilan sozlu yapitlarin bu iki tur (destan ve menkibeler) etken altinda yarilmis oldugunu ileri surebiliriz. Eninde-sonunda bu yonde incelemeler ele alinacaktır.

Turk destanlarinin Turk Toplumlari izerindeki etkileri nasil olculebilir? Sozlu yasatilmis, yasatilmaya aliskin destanlar icin, gene sozlu kaynaklara mi basvurmak gerekir? Yoksa, yuzyillar ya da binyillar boyunca yasayan bu varliklarin, butun olaylara karsin kaybolmamalari, dipdiri karsimizda durmalari basli-basina yeter bir gostergemidir?

Sayisal olarak birtakim destan-Toplum iliskilerini belgeliyebiliriz. Once, bir genel ozet cikaralim:

Bir kitap. Bu destan yazarinin adi bilinmiyor. Nerede yazildigini arastirdigimizda, butun Asya kitasini dusunmemiz gerekiyor. Etkileri Avrupada da olculebiliyor. Kac kusak once yazildigini sorusturdugumuzda, bu kitap icindeki mayayi icermeyen Turk toplumu bulamiyoruz. Kitap bunca bin yildir yasamini surduruyor ve Toplumun butun aci-tatli gunlerinde Toplumun yaninda yerini aliyor. Toplumu ile birlikte vurusuyor. Komsulardan gelen baskilara o denli karsi koyuyor ve topluma karsi koyduruyor ki, komsular bu kitabi yirtip cop e atmaya calisiyor. Ama, gene de kitabin icindekileri yok edemiyorlar. Bunun izerine, tutup kitabi mahkemeye veriyorlar. Mahkemeler toplaniyor, durusmalara giriliyor, Makkemeler hukum veriyorlar, kitap mahkum oluyor, hapsediliyor. Kitap icindeki bilgiler, maya yilmiyor; gene etkisini surduruyor, surdurmesini surduruyor. Bagimsizligi ozletiyor, gozetilmesi gerekenleri belirtiyor, basariya nasil ulasilacagi izerine ogutlerde bulunuyor.

Butun bunlar, bir gulduru konusu mu, yoksa, yasanmis olaylar mi? Yasanmis olduklarini belgeleri ile biliyoruz; gerebiliyoruz. Bu ozet icindeki nedenlerle, gunumuzde yayinlanmis destanlar temizlikten gecirilmis olabilir. Bu temizlik sirasinda kisaltilmis, icerdikleri sakincali bulunan dusunce ve gosusler oldurulmeye calisilmis olabilir. Geriye kalan, baskiya girmesine izin verilmiş olan iskelet kalmis olabilir.

Butun bunlari nasil bilebiliriz? Maya nin temelini bilerek, karsilastirmali okuyarak, konu ve surecleri konularina koyarak bilebiliriz. Butun bunlar da, destanlarin bizden, Toplumdan, bireylerden tek istegidir. Ne Toplum destansiz, ne de destan Toplumsuz yasayabilir.